

РАД НА ПРОУЧАВАЊУ МИГРАЦИЈА ИЗ СРБИЈЕ И НАШИХ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

У последњих тридесетак година у друштвеним наукама изразито је порастао интерес за преиспитивањем и проширивањем знања о етничким феноменима и њиховим савременим манифестацијама. У оквиру етнологије која већ својим називом одређује "етнос" као свој основни предмет истраживања, крајем 60-их година отпочиње критичко преиспитивање овог и сродних појмова. Преиспитују се концепти етничких феномена (статично / динамично, есенцијално / историјско, процесуално), а питања о природи и значењима етничких процеса се постављају изнова, али на други начин (на пример, сагледавање макро-контекста – утицаја процеса модернизације, или политичких фактора, затим, проучавање не само руралних него, или првенствено, урбаних средина, итд.).

Међу осталим питањима, нараста или се обнавља и интересовање за проблеме исељеништва, националних мањина, нових економских миграција.

Крајем седамдесетих, појавио се интерес за ову проблематику и у оквиру Етнографског института САНУ. Примећено је да су ове теме врло значајне, а да су код нас постојале празнине у њиховом дотадашњем проучавању. На пример, до тада се Институт једино, крајем седамдесетих година, позабавио српском мањином у Румунији (село Свињица) о чему је издата и монографија¹. Из пера наших етнолога изишло је, истина, више радова на ову тему, али они су се претежно бавили "народним обичајима"². Међутим, изузев тога, није било систематских, комплексних, дуготрајних истраживања, кад је реч о нашим националним мањинама у другим земљама. Такође, проблематика исељеништва или савремених миграција (гастарбајтери), од стране етнолога до тада нису уопште били дотицани. Осим тематских празнина, проблематика везана за етничке феномене захтевала је да буде на модернији начин постављена – на пример, да се поставе питања симболизације етничког идентитета, динамике процеса његовог чувања или губљења, да се та проблематика доведе у везу са ширим друштвеним контекстом, и тд.

Што се тиче исељеништва, с обзиром на то да је после II светског рата ова категорија била код нас неретко идеолошки дисквалификована, није без значаја ни чињеница да се у то време појавио и интерес политичке природе за успостављање веза са исељеништвом (са оним групама које нису третиране као "непријатељске"). Активирала се и Матија исељеника, па је крајем седамдесетих година основан Одбор за научно проучавање исељеништва којим је руководио др Коча Јончић. Дакле, појавио се и одговарајући шири друштвени интерес и подршка бављењу овим темама. У исто време, рад загребачког Института за проучавање миграција врло се успешно развијао, па је и Етнографски институт САНУ на основу тога добио одређене подстреке.

*Потписивање споразума са Етнографским институтом САВ
(Словачка), Београд 1991. године*

У оквиру Етнографског института, ове проблематике прихватио се Душан Дрљача. Први елаборат пројекта из 1978. године поднесен Одбору за друштвене науке САНУ, израђен је у сарадњи са др Слободан Зечевићем, из Етнографског музеја³. Године 1980. усвојен је нови план рада Института за период 1981-1986. У оквиру тога, формулисан је приступ проучавању "исељеништва из Србије" како се тада сматрало да је најподесније насловити тему. Пројекат је назван "Етнологско проучавање исељеништва из Србије", што је подразумевао и проучавање исељавања припадника мањина – становника Србије, али, са изузетком санџачких Муслимана, до данас ова тема није обрађивана, свакако не зато што није постојала свест о важности оваквих истраживања, него зато што су материјална средства за истраживања често била скучена, одзив истраживача није био тако велики, и није било могуће наћи познаваоце мањинских језика и култура заинтересоване за ово подручје истраживања. Тако је, у оквирима "вештине могућег" – без обзира на назив пројекта – он конципиран као проучавање Срба у дијаспори, и то исељеника, радника на привременом раду у иностранству и националних мањина у суседним земљама. Теоријски приступ истраживању је изложен у раду С. Зечевића и Д. Дрљаче, на основу радова И. Чизмића, В. Микашиновића, Т. Телишмана, В. Собјеска, А. Жеромског, Л. Н. Фурсове, Ј. Цвијића⁴. Свесни да истраживања неће моћи да буду у тој мери обимна, комплексна и интердисциплинарна колико би озбиљан и суштински захват у проблем захтевао, аутори уводног текста сматрају првим задатком да одреде тематске и проблемске границе области којом намеравају да се баве. По њиховом мишљењу, централно место у проучавању у оквиру пројекта треба да заузима питање чувања/губљења свести о националној и

¹ *Зборник радова*, Нова серија 1, Етнографски институт САНУ 5, Београд 1970.

² На пример о Србима у Мађарској - С. Зечевић, Срби у насељима око Будимпеште и неки њихови обичаји, *Гласник етнографског музеја* 33, Београд, 1970, 110-121.; или извештај о једној краткој посети Т. Ђорђевића Будимпешти и околини, из 1909. године - Т. Ђорђевић, Српске колоније у Будиму и околини, *Наш народни живот* III, Просвета 1984, 247-261.; постојали су и описи "наших народних обичаја", које су записивали просвећени ентузијастички, "да се не забораве" - на пример - П. Софр ић, *Празновање Бадње вечери и Божића у Сентандреји*, Ниш 1903.; Л. Терзић, Народни обичаји православних Срба у Мађарској, *Сентандрејски зборник* 1, Београд 1987, 347-386 (рукопис настао 1937.), итд.

³ Д. Дрљача, С. Зечевић, Приступ етнологском проучавању исељеништва из Србије, *Зборник радова Етнографског института САНУ* (даље: ЗБЕИСАНУ) 12, Београд 1981., стр. 1.

⁴ Исто, 1-8.

етничкој припадности, као и фактора који на њега утичу, укључујући и субјективну и објективну димензију ових процеса. Назначени су и неки конкретнији проблеми, као питање етничке и националне свести, симболичких граница групе, ситуационог идентитета, интеграције, акултурације, асимилације, културног развоја, одржавања традиције и културе завичаја, односа према "другима", односа према матици, утицаја нових досељеника на старе, итд. Одређена су четири основна круга питања : први се односи на узроке и токове самог процеса исељавања, други на питања одржавања и испољавања идентитета у приватној сфери, трећи на економски и социјални положај исељеника (или припадника мањине), а четврти на слободно време и јавну сферу (исељеничке или мањинске институције, однос према ширем друштву и већинској заједници, однос према матици и везе са њом итд.). Као тематски оквир постављено је: исељеништво, националне мањине, радници на привременом раду у иностранству. Дефинисане су и неке разлике међу овим групама, као и унутар њих – на пример, међу исељеницима с обзиром на генерацију, разлоге исељавања, и однос друштва / државе које су изабрали за нову домовину према њима. Питање – да ли су гастарбајтери исељеници, остављено је отвореним⁵.

На основу овог, и поред фокусирања проблема, прилично широко постављеног оквира, и ограничених материјалних средстава – започета су истраживања. У првој фази, 1981-1986, стицајем околности нагласак је био на исељеницима у прекоморским земљама. Током 1984 и 1985. године истраживања су обављена у заједницама Срба у Чикагу, Торонту и Дулуту (Минесота). На томе су радиле сараднице Института Мирјана Павловић (Чикаго) и Мирослава Лукић (Торонто), и руководилац пројекта, Душан Дрљача (Дулут). Осим тога, Јованка Сечански је отпочела истраживање Срба у Новом Велсу у Аустралији (као спољни сарадник, и сама са искуством живота у овој земљи). Други започети правац је било истраживање Муслимана исељених у Турску на чему су ангажовани такође спољни сарадници Ејуп Мушовић и Нина Сеферовић⁶.

У периоду од 1986. до 1990. године окончана су истраживања о Србима у Северној Америци која су резултирала магистарским тезама, а ускоро и објављеним књигама Мирославе Лукић-Крстановић и Мирјане Павловић⁷. Ови радови, уз модерно конципиран приступ етничкостима и начинима његове симболизације, поседују и квалитет посматрања проблема у дијахроној и синхроној перспективи, и посматрање ширег контекста, односно друштвених фактора који утичу на асимилацију, интеграцију или очување идентитета⁸.

Уз ове веће радове, проблематиком Срба у Северној Америци бави се и један краћи необјављен теренски извештај Зорице Дивац. Поред тога, у другој половини осамдесетих, почињу и већ одавно планирана истраживања гастарбајтера: Љиљана Петровић за свој дипломски рад на катедри за етнологију узима привремено запослене раднике из Југославије у Еркрату 1, Немачка, а Бранка Јаковљевић (спољни сарадник, такође стално настањена у Холандији) раднике у Катвајку и Рајнсбургу, Холандија. Осим тога, студент-постдипломац Александра Вуковић отпочиње проучавање Срба у Лондону, односно мешовитих српско-енглеских бракова, које је планирано као магистарска теза.

Година 1988. важна је за презентацију рада Етнографског института на овом пољу. Тада је Институт био организатор Југословенске етнолошке трибине I, под називом "Прилози проучавању етничког идентитета". Учествовале су колеге из Хрватске, Словеније и Македоније, па се у том контексту могао наћи и референтни оквир за сагледавање доприноса српске етнологије⁹. На 12. међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Загребу у јулу исте године, организатор и председавајући секције "Традиција и етнички идентитет: етнички идентитет и мултикултурализам", уз проф. Андреја Симића (Универзитет Јужне Калифорније) био је и др Душан Дрљача, што је било и одређено признање раду нашег Института на овом пољу. Исте године, један број радова сарадника нашег Института презентирани су на скупу Етнолошког друштва Србије у Новом Пазару, односно у касније издатом зборнику, у блоку "Етнички идентитет"¹⁰. Неки радови објављени су у часопису "Завичај", издању Матице исељеника, на енглеском језику.

У наредном периоду, међутим, четири спољне сараднице – Јованка Сечански, Александра Вуковић, Бранка Јаковљевић и Љиљана Петровић, упркос успешном раду¹¹, из различитих разлога одустају од даље сарадње на пројекту. Од 1989. пројекат добија још једног сарадника Младену Прелић, која почиње да се бави Србима у

⁵ Исто.

⁶ На основу њихових истраживања објављени су на пример: Ј. Сечански - N o u s s a i r, Историја миграција Југословена у Аустралију, у: *ЗБЕИСАНУ* 12, Београд 1981., 35-46; Н. Сеферовић, Колонија херцеговачких Муслимана у Кајзерију, Палестини, *ЗБЕИСАНУ* 12, Београд 1981; 47-64.; Е. Мушовић, Југословенско исељеништво у Турској *ЗБЕИСАНУ* 65-76.

⁷ М. Павловић, Срби у Чикагу: Проблеми етничког идентитета, Етнографски институт САНУ, *Посебна издања Етнографског института САНУ* 32, Београд, 1990., М. Лукић - Крстановић, Срби у Канади: Живот и симболи идентитета, *Посебна издања Етнографског института САНУ* 36, Београд 1992.

⁸ Осим поменутих, треба додати још неке радове истих ауторки: М. Лукић - Крстановић, Организовање друштвеног живота српских исељеника у Канади, *Гласник Етнографског института САНУ (даље: ГЛЕИСАНУ)* XXXIV, Београд, 1985, 25-37.; Иста, Срби у Канади - етнички симболи и ритуална пракса, *Етнолошке свеске* IX, Београд - Нови Пазар, 1988, 87-95.; Иста, Срби у Канади - проблем етничког идентитета, *Сеобе Срба некад и сад*, Београд 1990, 187-194.; М. Лукић - Крстановић - М. Павловић, Исељеничка прича - мит и реалност, *ГЛЕИСАНУ*, Београд, 1989., 69-81.; М. Павловић, Двојни идентитет - Срби у Чикагу, *Етнолошке свеске* IX, Београд 1988, 97-104.

⁹ Прилози проучавању етничког идентитета, *Зборник радова, ЕИ САНУ* књ. 20, Београд 1989.

¹⁰ *Етнолошке свеске* IX, Београд - Нови Пазар 1988.

¹¹ На пример: Љ. Петровић, Резултати етнолошких проучавања југословенских радника на привременом раду у Еркрату 1, СР Немачка, *ЗБЕИСАНУ* 20, Београд 1989, 97-107; Б. Јаковљевић, Југословени у Катвајку и Рајнсбургу, Холандија, *ЗБЕИСАНУ* 20, Београд 1989, 109-123.; А. Вуковић, Мешовити српско-енглески бракови у Лондону, *Етнолошке свеске* IX, Београд-Нови Пазар 1988, 169-174.

Мађарској. Од тада је, стицајем околности, тежиште истраживања на проблему Срба у суседним земљама, пре свега у Мађарској. Срби у Мађарској су, иначе, данас изразито малобројна мањина, али са интересантном како историјском, тако и актуелном проблематиком. С обзиром на степен депонулације и асимилације ове заједнице, има разлога за форсирање теренских истраживања. Проучавање је углавном концентрисано на мешовите бракове и монографска истраживања сеоских, али и градских средина. Младена Прелић је за тему магистарске тезе узела монографско истраживање Срба у Ловри, једином већински српском селу у Мађарској, односно питање њиховог етничког идентитета у току XX века. Душан Дрљача се бави мешовитим српско-мађарским браковима и Србима у Помазу поред Будимпеште, а Мирјана Павловић и Мирослава Лукић-Крстановић Србима у Батањи, селу на мађарско-румунској граници, најбројнијем насељу Срба у Мађарској данас¹².

Година 1990. као година у којој је обележена триста годишњица Велике сеобе 1690., ("Година сеобе") такође је пружила прилику за презентацију радова сарадника Института, јер је поводом овог јубилеја било више скупова и пригодних издања посвећених исељеништву из матичне земље. На пример, Институт за међународну политику и привреду и Матица исељеника организују скуп "Сеоба Срба некад и сад". Једанаесто саветовање Етнологског друштва Србије у Суботици такође је посвећено миграцијским процесима. Осим учешћа на овим скуповима¹³, сарадници Института су се одазвали и позиву мађарских колега за учешће на IV конференцији о проучавању националних мањина у Источној Европи, октобра 1990., које се иначе сваке треће године одржава у Бекешчаби¹⁴.

Од 1991. године, наслов пројекта (односно, од тада – подпројекта у оквиру пројекта "Етнологија Срба и Србије") је преформулисан у "Срби у расејању и етничке мањине на тлу Србије – етнологско проучавање".

Током 1990. и 1991. године, М. Павловић и М. Лукић-Крстановић обављају у два наврата теренска истраживања у Батањи, и на основу тога објављују више радова о етничком идентитету ове заједнице. Истраживачки рад у Батањи међутим, после овога стагнира, јер се он одвијао у оквиру међуакадемијске сарадње САНУ и Мађарске академије наука; уговор о сарадњи две Академије, је ове 1997. године обновљен. М. Прелић 1993. завршава магистарску тезу¹⁵ и, захваљујући стипендији мађарске владе током 1995. године, наставља проучавање Срба у Мађарској (тема: "Етнички идентитет и начини његовог одржавања: Срби у Будимпешти и околини"). Проблематика исељеништва и радника у иностранству у том периоду стагнирају, мада, захваљујући могућности да обави теренски рад 1991/92. године, Едит Петровић доприноси даљем истраживању Срба у Великој Британији краћим извештајем о Србима у Брадфорду¹⁶.

Новембра 1991. године, у Будимпешти се у организацији Етнографског института Мађарске академије наука, одржава V југословенско-мађарска конференција, на којој је такође презентирано више радова сарадника нашег Института¹⁷. Такође је више њих учествовало и на V и VI конференцији о мањинама у Бекешчаби, 1993. и 1996. године¹⁸.

Године 1994. Душан Дрљача учествује на скупу о Србима у Румунији, у организацији Темишварског одбора САНУ¹⁹.

Године 1995. Мирјана Павловић и Мирослава Лукић-Крстановић шаљу своје радове о исељеништву на симпозијум "Soočenje mita in realnosti ob prihodu iseljencev v novo okolje" одржан у Порторожу маја 1995., чиме на неки начин почиње да се обнавља сарадња са бившим југословенским земљама²⁰.

Деведесетих година, међутим, са распадом претходне државе појављују се нове државе па и истраживања Срба у оквиру њих – у Босни, Хрватској и Словенији. Према том проучавању оријентишу се Душан Дрљача и Мирослав Нишкановић, нови (од 1993.) сарадник на пројекту из Етнографског института, који ради докторску дисертацију под насловом "Срби у Бања Луци крајем XIX и почетком XX века – етнологска истраживања".

¹² Неки публиковани радови са овом тематиком су, на пример: Д. Дрљача, Национално мешовити бракови Срба у околини Будимпеште, *Сеобе Срба некад и сад*, Београд 1990., 295-310; Ист и, Tzintzars among Serbs in Hungary, *ГЛЕИСАНУ* XLIII Београд, 1993, 61-72; Ист и, Живот и обичаји Срба у Мађарској према описима у монографијама насеља, *Folklor es Tradicio* VII, Budapest 1994, 346-355.; М. Лукић-Крстановић, Значај извора у проучавању мањинских група - Срби у Батањи, *Folklor es Tradicio*, VII, Budapest 1994., 274-279.; М. Павловић, Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи, *Folklor es tradicio*, VII, Budapest 1994, 269-273.; Ист а, Фактори етничности Срба у Батањи, *ГЛЕИСАНУ* XLIII, Београд 1994, 193-199.; М. Прелић, Срби у селу Ловри на Чепелском острву код Будимпеште, 1896-1989., *Етнологске свеске* X, Београд, 1989., 215-225.; Ист а, Етнички идентитет Срба у Будимпешти, *ГЛЕИСАНУ* XLIII, Београд 1994.; Ист а, Празници Срба у Ловри у периоду после II светског рата, *Folklor es tradicio* VII, Budapest 1994., 144-156.; Ист а, Давање личних имена код Срба у селу Ловри 1896-1990.године, *IV Nemzetkozi neprajzi nemzetisegkutatato konferencia, Bekescsaba - Debrecen* 1991., 217-227.

¹³ Радови (мада не сви) су објављени у зборницима: *Сеобе Срба некад и сад*, Београд 1990.; *Етнологске свеске* XI, Београд 1990.

¹⁴ Радови су објављени у зборнику: *Nezmetiseg - Identitas, Az IV nemzetkozi neprajzi nemzetisegkutatato konferencia eloadasai, Bekescsaba - Debrecen* 1991.

¹⁵ М. Прелић, *Срби у селу Ловри поред Будимпеште у XX веку*, Издање, Будимпешта 1995.

¹⁶ Е. Петровић, Претходни извештај о српских насељеницима у Енглеској, *ГЛЕИСАНУ* XLII, Београд 1993., 161-167

¹⁷ *Folklor es tradicio* VII, MTA Neprajzi kutatointenzet, Budapest 1994.

¹⁸ *Meeting of Cultures - Conflicts of Cultures, Lectures of the Fifth International Conference of Ethnographic Nationality Research, Bekescsaba - Budapest*, 1995. Радови са VI конференције штампани су на нашем језику у: Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору, *Посебна издања Етнографског института САНУ* 42, Београд 1997.

¹⁹ Д. Дрљача, Монографије села као извор за проучавање Срба у Румунији, *Темишварски зборник* 1, Матица српска, Нови Сад 1994.

²⁰ М. Лукић-Крстановић, *Emigrant Tales / Iseqenske zgodbe, "Soočewe mita in realnosti ob prihodu iseljencev v novo okolje"*, Inštitut za iseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 1995., 41-52; М. Павловић, *At the Crossroads of the Myth and Reality - Serbs Overseas, "Soočenje mita in realnosti ob prihodu iseljencev v novo okolje"*, Inštitut za iseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 1995., 87-98.

У организацији Светске српске заједнице и Института српског народа из Сремских Карловаца, одржан је 1996. године у Сремским Карловцима скуп о Србима у Словенији (већ четврти у низу који ове институције организују о Србима у суседним земљама), на који су били позвани и представници нашег института.

Осим до сада реченог, у оквиру пројекта покренута је од 1992. и једна едиција – Животопис, пошто се сматрало да свако озбиљније истраживање проблематике мањина треба да прате и животне историје, односно аутобиографије које су на неки начин репрезентативне за посматрану проблематику. До сада су изашле 3 књиге: "Од Јагетића до Питсбурга" – животни пут Саре Ивошевић-Вукелић, која се између два рата иселила из Дрежније у Америку; "Детињство у Златици – сећања на детињство у Румунском Банату Дејана Адама (1904-1981)", каснијег професора историје у гимназији у Белој Цркви; и "Живот оца Радована" аутобиографија моначког проте Радована Степанова, (1914. Херцег Сантово, Мађарска), снимљена на магнетофонске траке и приређена од стране његовог унука Милана Степанова²¹. У припреми је и животопис Светозара С. Ластаћа (1893, Батосек – 1972, Печуј), учитеља, свештеника и јавног радника – аутобиографске белешке учесника и сведока многих догађаја везаних за историју Срба у Мађарској у XX веку.

Уз до сада речено, може се поменути и да су се, осим радова базираних на сопственим теренским истраживањима, неки сарадници на пројекту бавили и теоријским приступима проблему етничке и националне припадности²². Такође је објављено и неколико радова компаративног и синтетичког карактера²³.

Што се тиче даљих планова, започета истраживања Срба у Батањи у Мађарској требало би да се у догледно време наставе, као и да се оконча истраживање Срба у Будимпешти и околини. Размишља се о поновљеним истраживањима међу Србима у Румунији, па су успостављени и контакти са неким организацијама српске мањине, али због разних проблема до тих истраживања још није дошло. Свакако би било још тема које се тичу српског исељеништва, како претходних таласа, тако и најновијег, из деведесетих година. Указује се и могућност даљег проучавања Срба у Аустралији, али реализација још није почела.

Осврћући се овом приликом на оно што је до сада урађено, може се рећи да квантитативно можда допринос није велики, али да је тематски и теоријски свакако био иновативан у нашој традицији етнолошких истраживања. На истраживање проблематике етничкитета (у овом случају посматраног на примеру мањина и привремених или сталних исељеника) вероватно неће никад моћи да се стави тачка јер, појављују се увек нове констелације околности, нова динамика процеса, а тиме и увек нова питања.

²¹ Од Јагетића до Питсбурга, *Библиотека Животопис* 1, Етнографски институт САНУ, Београд 1992.; Д. А. д. а. м., Детињство у Златици, *Библиотека Животопис* 2, Етнографски институт САНУ, Београд 1992., стр. 107.; М. С. т. е. п. а. н. о. в. и. ћ. (прир.), Живот оца Радована, проте моначкога, *Библиотека Животопис* 3, Етнографски институт САНУ, Београд 1994., стр.101-105.

²² М. Л. у. к. и. ћ. - К. р. с. т. а. н. о. в. и. ћ., Новија проучавања етничког идентитета - америчке и канадске теоријске оријентације, *ГЛЕИ САНУ* XXXV, Београд 1986, 61-72.; М. П. р. е. л. и. ћ., Теорија о национализму Ернеста Гелнера, у: *Културе у транзицији*, Плато, Београд 1994., 57-68., И. с. т. а., После Фредрика Барта : Нека савремена проучавања етничкитета у комплексним друштвима, *ГЛЕИ САНУ* XLV, Београд 1996, 101-102.

²³ Д. Д. р. љ. а. ч. а., Лично име као ознака етничког идентитета, *Етнолошке свеске* IX, Београд 1988., 73-80.; И. с. т. и., Гробља Срба у дијаспори као сведочанство савремених етничких процеса, *Етноантрополошки проблеми*, св.7, Београд 1990., 67-73.; исти, Опште и посебно у чувању и губљењу етничког идентитета Срба у расејању, *ГЛЕИ САНУ* XXXIX, Београд 1990., 21-31.; И. с. т. и., Етнологија пред новим етничким процесима, *ГЛЕИ САНУ* XLI, Београд 1992., 121-130.